

2 Informatisering

Alle media liggen ingebed in kennis: voor de ontwikkeling en het gebruik ervan, voor een adequate omgang, voor de overdracht van gespecialiseerde technische vaardigheden. Het overdragen van kennis heeft een geschiedenis die nauw samenhangt met de ontwikkeling van technieken en technologie: de initiaties en riten of de gildes en kloosterscholen van weleer zijn nu een infrastructuur van een 'éducation permanente'. Moderne individuen zijn van werk- en leermachines tot flexibele, beschikbare zoekmachines geworden voor wie kennis er niet meer toe doet: gestage Bildung is opgegaan in up to date informatisering, waarin alles wat je niet nodig hebt buiten beeld blijft. Voor een goed begrip van onze huidige machinerie is een onderscheid tussen kennis en informatie dan ook onontbeerlijk.

Manuel Castells typeert in *The Information Age* (1996) informatie als 'kennis van kennis'. Hij erkent dat agrarische en industriële hulpmiddelen ook informatie veronderstellen en er dus al veel eerder over een informatiesamenleving kan worden gesproken. In onze samenleving zijn het genereren en verwerken van informatie (I), symbolische communicatie (C) en kennistechnologie (T) echter de belangrijkste bronnen van productiviteit geworden. Daarom kwalificeert hij deze als 'informatieel'.

Informatie duidt niet op een zelfreflectief, maar een reductief aspect van kennis. Er wordt niet over de grondslagen van het kenproces nagedacht zoals in een filosofische ken- of wetenschapsleer, maar op louter instrumentele wijze wordt door de stapeling van kennis op kennis vrije informatie gegenereerd. Deze komt los van onmisbare behoeften en scheidt op den duur een eigen, oneindige behoeftestructuur. Dit heeft ingrijpende consequenties voor de hedendaagse onderwijspraktijk. Door middel van didactische modellen als studiehuis en elektronische leeromgevingen wordt - onder het motto 'leren leren' - een op efficiënt vergaren en communiceren van informatie gerichte leerhouding geproduceerd.

Informatisering en wijsheid

Informatie is dus reductief. Castells noemt daarom informatie georganiseerde en gecommuniceerde data. Fysiek zijn dit elektronische pulsen uitgedrukt in bits: aan/uit, 1/0. We zijn van een wereld van atomen - het onderzoeksproject van de 20ste eeuw,

culminerend in de toepassing van atoomenergie – beland in een wereld van *infotomen*: ongevormde spanningsvelden die voorbestemd zijn om als informatie onze sociale samenhang te bewerken. In het onderscheid tussen kennis, informatie en data wordt met een afnemende materialiteit tevens een afnemende betrokkenheid uitgedrukt. Georiënteerde en interessante, dat wil zeggen belangwekkende en -hebbende kennis wordt via ongebonden en ongerichte informatie tot betekenisloze, ongevormde data. Al deze data op zich kennen een specifieke vorm van interactie.

In tegenstelling tot louter infotome data is kennis georiënteerd. In kennis zit een leerintentie en interesse. Kennis verwerf je. Zij lost je verlangen in - of niet. Zij is, zoals Aristoteles in zijn *Poetica* opmerkt, een georiënteerd genot. Data zeggen iets over de wereld, maar willen ze betrokken zijn, dan vereist dit nog een legitimatie: is dit kenoordeel waar?

Deze wil tot waarheid ontbreekt in de informatie, die je in je handen wordt gedrukt, in de postbus valt of in de e-mail wordt gepushed. Al lopend en browsend zoek je informatie op of komt ze op je af en produceert infotome wensen. Informatie heeft geen ontologisch maar een pragmatisch fundament. Zij behoeft daarom geen legitimatie: als ze werkt verbindt ze ons direct met netwerken. De wereld van de informatie is een gegeven: letterlijk een ‘datum’.

Bezien vanuit een wijsgerig perspectief ontbreekt er aan de reeks kennis-informatie-data nog de gedateerde term ‘wijsheid’. Door haar te introduceren laad ik de verdenking op me filosofen weer als helden van het hoogste en het laatste woord op te voeren. De rijkdom aan connotaties van deze notie rechtvaardigt echter haar gebruik. Door het anachronistische gehalte en de verheven toon kan wijsheid als een hypokritische term doorwerken. Daarmee kan een fysieke dimensie in data, informatie en kennis worden geëxpliciteerd.

Michel Foucault verbindt in *De woorden en de dingen. Een archeologie van de menswetenschappen* (1966) kennis met lichamen. Allereerst onderscheidt hij kennis (*connaissance*) van weten (*savoir*). Kennis kan in een langere periode veranderen, maar steunt op een cultuur-historisch breder weten: een ‘epistemè’ of een ‘discours’. Via het menswetenschappelijk discours of *vertoog* brengt Foucault weten in verband met macht (*pouvoir*): menswetenschappelijk weten is altijd belichaamd. Kennis is in die zin manipulatief en kan alleen in deze weerstand tot stand komen.

Kennis verbindt zich uit gezondheidsoverwegingen - zoals in een academisch ziekenhuis – of uit veiligheidsoverwegingen - zoals in de separeercel in een psychiatrisch ziekenhuis – via machtsingrepen aan lichamen. Geïdentificeerde en gedisciplineerde lichamen vormen complexen van weten/macht.

Met het oog op dit onderscheid tussen menswetenschappelijke kennis, weten en macht vat ik wijsheid, de ICT terminologie indachtig en gegeven het wegvallen van de Metavertellingen of Grote Verhalen, op als een lokale vorm van weten die zich aftekent tegen globale kennis. De laatste wordt door reductieve bewerkingen tot informatie en ongebonden data. *Wijsbegeerte* is een ongebreideld verlangen naar lokaal doorleefd en globaal doorgrond weten.

Zo blijkt wijsheid veel alledaagser dan we doorgaans denken: het wordt een ervaringspraktijk waarin bewuste lichamen zich extatisch met en voor anderen interesseren. Als begeerte overschrijdt ze altijd haar eigen grenzen. Als lokaal-globaal weten treedt ze buiten zichzelf. Deze letterlijke *interesse*, begrepen als een hedendaagse vorm van de kantiaanse *sensus communis*, gaat rationeel begrip te buiten: er is ook een fysieke oriëntatie. Lekker in je vel zitten of uit je vel springen zijn nog te cartesische uitdrukkingen voor deze dynamische spanning die een duurzame en collectieve stilering vooronderstelt. Interesse vereist een bestaansethetica.

Michel Foucault, Jean-François Lyotard en Jacques Derrida noemen deze wijsheid ‘denken’ (‘penser’). De louter cerebrale activiteit van het kennen treedt buiten zichzelf en klinkt in allerlei aan elkaar gelieerde activiteiten op: in overdenken, doordenken, nadenken en verdenken, in indenken, bedenken en herdenken. De extatische doorwerkingen van dit denken kunnen nooit door een wetenschappelijke kennen worden gereguleerd.

Deze doorwerkingen van het denken putten zich dus niet uit in het analyseren en synthetiseren van heldere en goed van elkaar onderscheiden ideeën zoals Descartes voorstond, noch in een kantiaans categoriseren van empirische data. Denken vereist verbeelding en inbeelding: door openheid naar allerlei ervaringen wordt het interessant en ontwikkelt het zeggingskracht.

ICT: speculatie en access for all

De aarde is uitverkocht. Kochten we vroeger grond of claimden we rechten in extra-territoriale wateren, met radio, telefoon, vliegtuig en

tv is een immense luchthandel ontstaan. Niet alleen worden golffrequenties en vliegroutes, maar ook ruimte boven flats gekocht. De uiterste frontlines in deze luchtoorlog - ooit in de Eerste Wereldoorlog begonnen - zijn nu opgeschoven naar de UMTC-frequenties waarmee Internet op zakformaat binnen handbereik komt. De speculatieve luchthandel van de e-business kan op dit moment nauwelijks afgemeten worden aan de materiële effecten. Ondanks alle optimistische heisa rond e-commerce is het in het Internet geïnvesteerde geld nog lang niet terugverdiend. De prijzen zijn virtueel. Ondernemingen geven steeds vaker hun fysieke centrum - kantoren en gebouwen - op. Door de afwezigheid van deze dure, materiële weerstand kan in de snelheid van transparante transacties flexibel naar alle kanten worden meegebogen. In de Nieuwe Economie is winst oogmerk op korte termijn - dat wil zeggen een kleine vier jaar - geen eerste vereiste meer, evenmin het vergaren van bezit. Het gaat om het creëren van kansen en het krijgen van aandacht. Maar op een bepaald moment zullen investeringen moeten terugvloeien in de zakken van de aandeelhouders.

Jeremy Rifkin laat in *The Age of Access. The New Culture of Hypercapitalism, Where All of Life Is a Paid-for Experience* (2000) het op bezit en onafhankelijkheid geschraagd, immobiel autonomiebegrip achter zich. In plaats van onafhankelijkheid zou het in onze post-materialistische overvloedsamenleving gaan om toegang. Access for all: iedereen heeft het recht niet uitgesloten te worden van en toegang te krijgen tot alle menselijke hulpbronnen. Materie blijft weliswaar bestaan, maar het is in handen van de bevoorraders die het verhuren, leasen of er op een andere manier geld voor vangen. Verkopers en kopers zijn dienstverleners en cliënten geworden, die een levenslange binding nastreven.

Een wereld waarin *De Bank* meedenkt, streeft ernaar alle weerstanden achter zich te laten. Bill Gates' wrijvingsloos kapitalisme wordt bij Rifkin tot een gewichtsloze economie, waarin gedematerialiseerd geld niet meer wordt opgepot, maar gebruikt wordt om ervaringen en daarmee een zinvol bestaan te leasen. Voor de cartesiaan Rifkin regeert 'mind over matter'. In een eerder boek over het einde van de op arbeid gebaseerde samenlevingen had Rifkin reeds betoogd dat het al lang niet meer om noeste fabrieksarbeid, maar om ondernemend netwerken gaat, waarin een afschaffing van arbeid besloten zou liggen. Bob Black toont in *Primitieve overvloed. Na links*

de anarchie (1998) de blinde vlek in Rifkins analyse: iedere revolutionaire utopie levert alleen maar meer werk op. Langere werktijden, hoger rendement en meer werkloosheid zijn functies van een systeem dat in zijn euforische zelfgenoegzaamheid blind is voor de restproducten die het medeproduceert: drop outs, onaangepasten, dissidenten, die al dan niet pathologisch rebelleren.

Maar deze zijn niet meer simpelweg als klasse of subcultuur te localiseren. Biopolitieke ingrepen die voorheen klassen van elkaar scheidde en mensen door massificatie individualiseerden, lopen nu dwars door afzonderlijke individuen heen. Nietzsche wijst er in *Menselijk, al te menselijk* (1886) op dat mensen 'dividuen' zijn voordat ze *individuen*, ondeelbaren worden: in moreel opzicht houdt dat in dat iets in ons aan iets anders in ons gehoorzaamt. Als autonomie zich in het genotvolle verlangen ontplooit, dan wordt uit deze gespletenheid identiteit geschapen. Geëntertainde dividuen zijn knooppunten op kruispunten van elkaar snijdende lijnen: alleen als deze snijpunten zijn zij ongedeelde *individuen*. De lijnen worden langs politiek-economische meetlatten getrokken en zijn sinds lang ideologisch onderbouwd: eenmaal getrokken leggen ze binaire opposities, dualismen, dichotomieën en hun problematische verstrengelingen in dilemma's, paradoxen, antinomieën en tegenspraken bloot waarmee de filosofie zich rijk rekent: geest/lichaam, subject/object, nurture/nature, autonoom/verslaafd, noodzakelijk/contingent.

Om deze snijpunten te identificeren zijn niet langer bureaucratische archieven vol handtekeningen of archiefnummers nodig, maar volstaat het digitale password waarmee op alle netwerken wordt ingelogd. Niet kennis - met het daarin geïmpliceerde geciviliseerde en gerijpte zelfbewustzijn - maar informatie garandeert de ondeelbare eenheid van dividuen. Ondeelbaarheid en autonomie worden als 'dividend' geconsumeerd: als aandeelhouder in de collectieve onderneming Samenleving en als aandeelhouder met meerderheidsbelang in het project Lifestyle strijkt de 'prosumant' dit op. Als prosumanten - een zichzelf reproducerende consument - oefenen we invloed uit op de productie van de middelen die we consumeren. Materieel bezit als status is geen issue meer. Elk teken, ieder symbool kan nu worden geleased. Poffen garandeerde ooit een duurzame relatie met de lokale middenstand. Het ging daarbij nog om bestaansmiddelen en een minimum aan genotsmiddelen. Het huidige leasecontract scheidt een virtuele band tussen cliënten en onderneming.

Er zijn naast aandeelhoudende prosumenten nog wel producerende arbeiders, mondige burgers, kritische consumenten en creatieve kunstenaars, maar hun toekomst lijkt slechts verzekerd als aandeelhoudende vrije ondernemers die uit een pakket verzekeringspolissen en beleggingsportefeuilles kunnen kiezen. De vakbond belegt 'groen' om de stakingskassen van haar cliënten zeker te stellen. Nederlandse kunstenaars worden als kleine ondernemers opgeleid. De groep kunstenaars die de boot missen kunnen via de Wet Inkomen Kunstenaars (WIK) in vier jaar nog een inhaalmanoeuvre uitvoeren voordat ze, bij gebrek aan ondernemerszin, voorgoed als kunstenaar worden afgeschreven. Door de conceptualiteit en de alledaagsheid van het beeldend kunstenaarschap krijgt de artistieke boodschap – het kunstwerk als eindproduct - in de heersende beeldcultuur steeds minder gewicht. Juist deze conceptuele flexibiliteit en creativiteit maken kunstenaars tot gewilde investeringsprojecten voor bedrijven.

De economie draait allang niet meer om goederen. Zelfs diensten blijven achter bij de producten waar het in onze door organisatiedeskundigen als Pine en Gilmore gekarakteriseerde 'ervaringseconomie' om gaat: samenhangende consumptiepakketten die cliënten een ervaring van samenhang schenken om de door deze consumptie gegenereerde fragmentatie bij te sturen. Misschien dat het product van de toekomst een volledig gefaciliteerd, dat wil zeggen een volledig bezet en zelfverzekerd leven is: een lifestyle waar we niet verantwoordelijk voor zijn, maar aansprakelijk. Ieder moment wordt een investeringsobject in de lifestyle-economie die ten slotte ook de ervaringseconomie zal aflossen. Tijd wordt de meest kostbare 'resource'. Werd in de tachtiger jaren vrijetijdsbesteding tot een academisch vak (vrijetijdsstudies) omgesmeed, tijdsmanagement wordt het vak van de nabije toekomst.

Met Rifkins herdefinitie van de modernistische categorie bij uitstek – autonomie - komt opnieuw het grootste filosofische project van de moderniteit in beeld: de verwerkelijking van vrijheid. Voor Rifkin betekent vrijheid niet autonoom en rationeel het eigen lot bestieren, maar aangesloten zijn en toegang hebben teneinde relaties aan te gaan, verbonden te smeden, betrokken te raken in netwerken met gemeenschappelijke belangen. Vrijheid realiseert zich in de mate waarin we zijn ingelogd. Iets concreter: zodra lidmaatschap en kaartverkoop van voetbalwedstrijden in een gesloten circuit worden kortgesloten om het vandalisme tegen te gaan en toegang tot de

sensorisch gemarkeerde rijks-, provinciewegen en stadswijken alleen weggelegd is voor pinveilige en credietwaardige automobilisten, wordt duidelijk wat deze vrijheid waard is.

Wetenschap: speculatie en theorie

Evenmin als in de economie gaat het in de wetenschap nog om een fysieke werkelijkheid. Er zit meer dan alleen sex tussen onze oren. Voor wetenschapsfilosofen is de correspondentie van woorden en dingen al heel lang een te mager criterium om de waarheid van kennis vast te stellen. Coherentie, consistentie en consensus spelen een even grote, zo niet grotere rol. De wetenschapsfilosoof Bruno Latour kritiseert in *Wij zijn nooit modern geweest. Pleidooi voor een symmetrische antropologie* (1994) eveneens de kunstmatige tweedeling van natuur en samenleving door te wijzen op het geconstrueerde karakter van de immanentie van de menselijke vrijheid (subject) tegenover de transcendentie van een op zich staande natuur (object). Deze subject-object relatie ontleent haar bestaansrecht juist aan de bemiddeling of *mediatie*. Latour noemt het onzichtbaar maken van deze constituerende mediaties ‘black-boxing’: de transparantie en snelheid van technische en technologische bemiddelingen verklaart zowel hun ongeëvenaarde succes als hun onzichtbaarheid. Evenals McLuhan stelt Latour dat een mediatie geen middel, geen instrument is, maar een *event* of gebeurtenis: een experimentele setting waaruit nieuwe verbanden ontstaan en waarin hybride zijnsvormen worden geproduceerd. Deze in netwerkstructuren ontwikkelde hybriden representeren, meent Latour, het ‘Rijk van het Midden’ dat ik eerder karakteriseerde als *milieu* en *interesse*.

Iedere vorm van weten stoelt volgens Foucault, zoals we zagen, op cultureel en historisch verankerde vertogen. Deze zijn in de loop van de westerse geschiedenis steeds sneller en immateriëler aan volgende generaties opgelegd. Werd in het relaas dat van mond op mond werd overgedragen een kleine gemeenschap nog geanimeerd en geïnspireerd, door de introductie van het schrift in afwezigheid van de ingewijde verteller kan kennis met een beroep op een universeel medium – buiten of in de mens: God, Logos of zelfbewustzijn - beargumenteerd worden doorgegeven. Door de uitvinding van de drukpers werd het aanvankelijk nog fysiek bemiddelde relaas tot vrije, voor iedereen toegankelijke informatie en kan zelfs iedere groep handige alfabeten een technisch

hulpmiddel, zoals een bombrief of een atoombom in elkaar knutselen. Met de pc ten slotte is het aanvankelijk mondelinge relaas een informationeel verband geworden dat ons met de wereld en de anderen verbindt.

We leven niet meer in de wereld der dingen. Daarom is de rond 1923 door Georg Lukacs ontwikkelde these over de verdinglijking of reïficatie van menselijke relaties niet meer toereikend. Doordenkend op Marx' opmerkingen aan het begin van *Het kapitaal* (1867) over het fetisjkarakter van de waar – alsof dit een eigen bezielde leven zou leiden – stelde hij toen dat je bent wat je hebt. De rol die Jean Baudrillard 50 jaar later aan tekens toedichtte om de dynamiek van sociale relaties te kunnen beschrijven, is al een bijstelling van Lukacs' these. Nadat dingen tot waar en de waar tot relationele lijm was verklaard, is nu de tot waar gemaakte kennis – informatie – de lijm waarmee de maatschappelijke structuur bijeengehouden wordt. Anders gezegd: informationeel kapitaal en sociaal kapitaal veronderstellen elkaar. Niet atomen, maar infotomen verbinden ons met elkaar. We 'zijn' slechts in zoverre we geïnformeerd en dus ingelogd zijn.

Zoals de waarde van waren een speculatief bestaan is gaan leiden, zo hebben waarheden zich in de mediamieke speculatie – van wetenschappelijk instrumentarium tot interfaces - losgemaakt van materiële dingen. Weerstand oproepen om deze vervolgens weer op te heffen is de drijvende kracht van wetenschappelijk research. De waarde van veel technologieën wordt daarom afgemeten aan hun verheffende macht: aan de mate waarin het researchresultaat het gemak dient, ons lijden vermindert, draaglijker maakt of wegneemt of ons fysieke verval en psychisch leed maskeert of uitstelt.

Maar deze uiterst pragmatische motivatie ten spijt is in de wetenschappelijke empirie 'materie' op de keper beschouwd ver te zoeken: de bouwstenen van de kosmos en ons lichaam zijn vóór alles infotomen. Deze komen pas in beeld op de interfaces van aan deeltjesversnellers, Hubble-telescopen en krachtmicroscopen gekoppelde computers of op grafische weergaves. Deze mediaties bieden ons 'echt' zicht op subatomaire structuren en op de DNA-structuren van het genoom waarin in genetische codes het geheim van ons lichaam en onze geest ligt opgeslagen.

De theologische gestalte van de informatisering ligt dan ook in het verlengde van de recente, sensationele onthulling omtrent het volledig in kaart gebrachte genoom. Daarbij gaat het alleen nog maar

over de opslag van infotomen. Het duurt nog jaren voordat deze beelden zijn gedecodeerd. Dat geldt ook voor de informatisering van het heelal. Aan de andere zijde van het informationele spectrum openbaart zich dan volgens de fysicus Frank Tipler de aloude God. In *De fysica van de onsterfelijkheid* (1996) bewijst hij met de informationele gestalten van de bekende goddelijke attributen ‘alwetend’, ‘almachtig’ en ‘alomtegenwoordig’ - een volledig geïnformatiseerd heelal - het bestaan van God. Wetenschap, technologie en religie hervinden elkaar in de informatisering. God blijkt even infotoom als het gen.

Informereren, formeren en het inform

Wat houdt informatisering in? In het licht van het voorgaande mag duidelijk zijn dat het om een dubbele operatie gaat: het doorgeven van informatie (informereren) en het vormen (*informereren*) van individuen tot informatiedragers of informationele subjecten. In deze dubbeloperatie wordt tevens een supplementaire spanning opgeroepen: dit noemen we doorgaans massa of materie. Dit *inform* in de informatisering is geen incidenteel of complementair afval, maar een on(be)grijpbaar restproduct dat door de weerstand die het in zich draagt informatisering juist mogelijk maakt. Er is met andere woorden altijd overtollige ruis nodig.

Het *inform* is niet het recente ‘I love you’-virus uit de Filippijnen: deze virale (in)formatie van data creëert desinformatie en deformeert bestaande bestanden, maar het is zelf een hoogste complexe vorm van informatie. Informeren en formeren ent informatie op iets ongevormds dat weerstand biedt aan een verdere informatisering.

‘Informe’, zo laat Georges Bataille in een korte tekst met de gelijknamige titel in *Documents* (1929) zien, is een onmogelijk predicaat: het benoemt - hoe minimaal ook - iets niet-identificeerbaars. Met ‘inform’ doel ik op soortgelijke wijze op infotome spanningvelden: data. Inform is, als infotoom, het fantoom van de informatisering. Dit vinden we in alle domeinen waar sprake is van informeren en formeren. In de wetenschap bijvoorbeeld duidt het ongevormde gegeven (‘datum’) op de weerstand die de buiten- en binnenwereld aan het volledige begrip ervan bieden. In deze spanningen herkennen Franse differentiedenkers en hun inspiratiebronnen – Kant, Hegel, Marx, Nietzsche en Freud – een onoplosbare aporetische dynamiek, die de *raison d’être* vormt van

ons huidige bestaan: we vallen voor iedere legitimatie op de menselijke rede terug, maar kunnen deze niet meer funderen in een *fundamentum inconcussum*.

Tipler sluit het ongevormde in in een theologische gestalte. Er zijn andere minder reductieve gestalten denkbaar. Peter Sloterdijk wijst daar eveneens op in *Eurotaoïsme. Over de kritiek van de politieke kinetiek* (1989). Alle transcendenties zijn uitgelopen op versneld autisme en dat konden we – in Sloterdijks eigenzinnige vocabulair – pas inzien nadat we het informatie-pantheïsme van de nieuwscultuur en het mercantiele pantheïsme van het geld hadden gerealiseerd. Nietzsches Übermensch - zo zou ik eraan willen toevoegen - getuigt niet van een machtswellustige hordementaliteit, maar van een radicaal middelmatige levensstijl.

Een andere radicaal middelmatige gestalte waarin de ontwrichtende werkingen van het ongevormde niet wordt onderdrukt, manifesteert zich in het politieke domein. Het ongevormde lijkt in zijn ontwrichting door het systeem zelf te worden opgeroepen. Zo onttrekt de orde zijn eigen geweld stelselmatig aan het oog. Op onverwachte momenten wordt het erdoor onderuit gehaald. In *De opstand van het lichaam* (1989) behandel ik het voor informatieel-globale sportevenementen kenmerkende hooliganisme vanuit een antropologische invalshoek. Antropologen hebben oog voor de paradoxen van excessief groepsgedrag: geweldsexcessen vernietigen de sociale samenhang van andere groepen, maar werken naar binnen differentiërend, individualiserend en hiërarchiserend. Hooliganisme is evenmin als het 'I love you'-virus het ongevormde. Daarvoor hebben teveel hooligans een gsm-etje. Het ongevormde is het extatische geweld dat, getuige de veldslag bij Beverwijk enkele jaren terug, ook niet door zichzelf organiserende en onderling communicerende voetbalvandalen in de hand kan worden gehouden.

Wanneer het verschijnsel 'voetbalvandalisme' een van de supplementen is van een systeem dat zich niet op zijn eigen geweld kan en wil bezinnen, dan lijkt de oplossing voor de hand te liggen: als het systeem het geweld oproept kan het dit ook keren, mits het bereid is de hand tot aan de goed gevulde buidel in eigen boezem te steken. Het resultaat kan geen harmonische, geweldloze utopie zijn, maar een zich van zijn eigen hypocrisie bewuste interesse. Daarvan is meer creativiteit te verwachten dan van het zelfverzekerde informatiele kapitalisme dat niet wil spelen, maar uitsluitend wil

scoren. Zo blijkt dit micropolitieke verschijnsel ingebed in een economische infrastructuur, waarvan de verspillende werkingen schrijnend aan het licht treden.

Ook de Nieuwe Economie genereert zijn ongevormde restproducten. In een op deregulering gerichte globalisering worden met dezelfde onzichtbare hand die een kleine groep goed geïnformeerde prosumenten economisch de weg wijst, in een en hetzelfde gebaar andere groepen resoluut aan de kant geveegd. Voor welgestelden is het ondenkbaar dat de weldadige geste van deze hand ook hen op een goede of kwade dag gewelddadig zal wegvegen, als was de mens - vrij naar Lucebert - een kruimel op de rok van een ongeïnformeerd en ongeïnteresseerd universum.

In deze gestalten van de informatisering wordt de blinde vlek van de informatisering - het ongevormde - zichtbaar. Na de val van de Berlijnse Muur heeft de informatisering zich tot zo'n belangrijke economisch drijfkracht ontwikkeld dat Castells voor dit post-murale economisch bestel de term 'informatieel kapitalisme' reserveert. Daarin openbaart economische geweld zich indirect en verspreid, als gevolg van de complexificatie van de netwerken en democratisering van procedures. Lokaal zijn er wel repressieve factoren aan te wijzen, maar globaal is de repressieve actor van weleer - het Kapitaal - opgegaan in de informatiestromen. Foucault heeft deze versplintering van machtswerkingen nauwgezet in kaart gebracht.

De toename van armoede, ongelijkheid en onveiligheid die sinds het begin van het globaliseringsproces aan het eind van de jaren '70 van de vorige eeuw en de ecologische neergang die ondanks Sao Paolo en Kyoto gestaag doorgaat, detoneren met de euforische stemming waarmee het welgestelde deel van de wereldbevolking zich niet netjes ritsend, maar op Italiaanse wijze - loeihard vanaf een te korte invoegstrook - op Information Highway G8 invoegt.

Politiek en media: interim management

In een op informatisering gebaseerde globalisering lost de wereld in een speculatieve economie en wetenschap mediamiek op. Als er nog sprake is van een ideologie dan is deze dus technologisch van aard. Zowel het westers kapitalisme als het totalitaire etatisme hebben zich in een informatieel kapitalisme getransformeerd, dat een veel complexer en in het dagelijks bestaan ingrijpender dynamiek kent dan vaak door instrumentalisten wordt gesuggereerd.

Binnen de informationele samenleving is de verhouding tussen politiek en media evenmin instrumenteel, ook al tracht het wekelijks tv-gespek met de minister-president deze groteske illusie in stand te houden. Politiek geeft in de media geen acte de presence. Steekproeven, enquêtes en partijcongressen bepalen de maat van de politieke gebeurtenissen. Zij transformeren electorale hoogtepunten tot media-events, creëren politieke crises door het persoonlijk leven tot een politiek statement te transformeren en bombarderen bloedeloze figuren tot symbolische dragers van een politiek vernieuwingsproces.

Het 'bedrijven' van politiek slaat allang niet meer op het nijver en integer timmeren aan electoraal nog onbegaanbare paden of op het reguleren van nationale geldstromen ter meerdere glorie van het eigen volk. In een desperate poging om door het electoraat waarvan ze voorlopig nog afhankelijk zijn, serieus te worden genomen, simuleren politieke partijen een door hen te bewaken nationale soevereiniteit. Binnen de transnationale, geopolitieke dynamiek zijn door wapengekletter begeleide legitimaties van soevereine machtsaanspraken echter allang overgegaan in het globale beroep op mensenrechten. Geprofessionaliseerde, transnationale interventiemachten en peaceforces dwingen, gemotiveerd door VN-directieven en ingezet binnen NAVO-strategieën, deze af.

De noodzaak van ICT-expertise ontmantelt hiërarchieën: het succes van Silicon Valley – de Amerikaanse bakermat van de ICT - heeft aangetoond dat informatieel kapitaal niet zonder sociaal kapitaal van netwerken kan. Democratie is gebaat bij netwerken. Alle electorale retoriek ten spijt worden democratische staten derhalve als bedrijven gerund, ingebed in transnationale netwerken. Ook al worden nog steeds agrarische en middenstandsmetaforen gebruikt om het politieke bedrijf te kenschetsen - er wordt met een ploeg een kar getrokken naar een winkel waarop vervolgens angstvallig wordt gepast - politiek bedrijven is louter interimmanagement geworden.

Het humanistische project loopt in een verzorgingsstaat vast, zodra de BV Nederland zich in de informationele globalisering invoegt. Het humanistische mensbeeld liet zich al niet rijmen met de door de consumptiesamenleving vereiste excessieve prikkelbaarheid. Paars aangelopen raakt de patiënt bekneld in beleidsmatige paradoxen. Iedere reanimatie is gedoemd te mislukken, omdat humanitaire overwegingen in een biopolitieke calculus van hun kern – het autonome individu - zijn ontdaan. Wanneer de patiënt voor de

tweede keer Paars aanloopt, worden de infusen er uitgetrokken. Paradoxen en dilemma's worden met deregulering en privatisering tot uitgangspunt van politiek crisis-management.

Als tegenzet tegen het totalitair etatisme waarin het doel vaak de middelen heiligde, heiligt de democratie de media als doel. Na de val van de Berlijnse Muur – mede in de hand gewerkt door ICT - en het uiteenvallen van Joegoslavië - waarin ICT het doorgaans ideologische afgedichte, nationalistische front poreus maakte - wisselen met de pacificering van Midden-Europese staten en de gestage incorporering van China in het globaliseringsproces nu ook voormalige vijanden het totalitaire machtsprincipe in voor het hoogste laat-kapitalistische inzicht: McLuhans 'the medium is the message'. Zelfs Fidel Castro heeft ingezien dat het om mediumtechnische redenen beter is een half uur in plaats van acht uur te orenen.

Globalisering

We are the world, we are the future. Er is geen regisseur meer van dit globale Gesamtkunstwerk. Hij is al een tijdje zoek. Een hoofdrol wordt nog krampachtig toegewezen aan wat ooit het Kapitaal werd genoemd. Maar de kapitalist is weggemanaged, leden van de voormalige klassen zijn allen aan eenzelfde mediamieke levensstijl uitgeleverd en het begrip arbeid is in het flikkerende licht van de oplichtende interfaces gevangen of buiten werking gesteld.

Laat het informationeel kapitalisme de propagandamachine slimmer want ondoorzichtiger werken? Zelf wijst het op de democratische controle op en toegankelijkheid van de media en brengt de louterende werking van de markt in stelling. Maar ook een financiële magiër als George Soros wijst de open kwaliteit van het 'marktfundamentalisme' van de hand. In *De crisis van het mondiale kapitalisme* (1998) houdt hij een pleidooi voor een Popperiaanse 'open society'. Wordt daarin nog op conventionele wijze de instelling van supranationale instituten aangeraden, Castells vestigt zijn hoop op de lokale en lichamelijke dimensies van grassroots groeperingen en globaal opererende NGO's als Greenpeace.

De economische globalisering maakt lokale culturen tot decorstukken van een wereldomspannende theaterstuk. Via globaal entertainment - wereldmuziek, exotisch eten, massatoerisme, wereldkampioenschappen, Hollywood – wordt gepoogd een globaal bewustzijn in gelocaliseerde individuen te verankeren. De

onvermijdelijke spanningen die dit bewustzijn in lokale situaties oplevert worden met politiek-correcte debatten over een multiculturele samenleving en fundamentalisme gepareerd. Volgens Slavoj Žižek in *Pleidooi voor intolerantie* (1998) wordt zo een gemeenschappelijke vooronderstelling van multiculturalisme en fundamentalisme gemaskeerd: een depolitisering van de economie. Het is de vraag of dit zinspelen op een marxistisch perspectief afdoende is.

De afnemende analytisch-kritische zeggingskracht van marxistische categorieën noopt tot herbezinning. Ongewild hypokritisch verwerpt Rifkin een modernistische invulling van autonomie, terwijl Castells deze in een lokale belichaming nog een schijn van heiligheid gunt. In verschijnselen als vervreemding – en daarin geïmpliceerde kwaliteiten ‘authentiek’, ‘autonoom’ en anderzijds ‘verslaafd’ – dient inderdaad het heilige van de schijn als de mediamieke grondslag van ons bewustzijn te worden verdisconteerd: we ervaren de werkingen van nieuwe media deels als weldadig en bevrijdend, deels als ontaard en vervreemdend. Het geconsumeerde comfort en mediamiek uitgestelde verval onttrekt een nog rigoreuzere uitsluiting dan die van digibeten en werklozen aan het oog: de verdwijning van het lichaam in de media.